

SZAKDOLGOZAT

Schrauff Júlia Aliz
Tanító BA

Kaposvár
2023

Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem

Kaposvári Campus

Tanító Szak

9-10 évesek emberábrázolásának összehasonlító elemzése családrajzok alapján

Belső konzulens: Rónai Gábor

Mesteroktató

Készítette: Schrauff Júlia Aliz

KLKM1V

Levelező tagozat

Intézet/Tanszék:

Neveléstudományi Intézet/Tanítóképző

MATE Kaposvári Campus

2023

TARTALOM

1. Bevezetés.....	3
2. Elméleti háttér	5
2.1. Rajzolás-tanítástól a vizuális nevelésig	5
2.2. A vizuális nevelés fontossága.....	7
2.3. A vizuális nevelés jótékony hatásai	9
2.4. Rajzfejlődés szakaszai.....	11
2.4.1. Viktor Löwenfeld	12
2.4.2. Nagy László.....	14
2.5. A családrajzok fontossága	15
3. Kutatás.....	17
3.4. A kutatás folyamata	18
3.5. A rajzok kiértékelése	20
4. Összehasonlítás	25
5. Összegzés	35
6. Ábrajegyzék	36
7. Irodalomjegyzék.....	37
8. Mellékletek.....	39
8.1. Löwenfeld: Rajzfejlődés korszakai	39
8.2. Városi iskola rajzai:	41
8.3. Falusi iskola rajzai:	42
8.4. Lányok rajzai:	43
8.5. Fiúk rajzai:.....	44

1. Bevezetés

A MATE Kaposvári Campusán utolsó éves tanító szakos hallgató vagyok. A műveltségterületem a vizuális kultúra, amit azért választottam, mert úgy gondolom, hogy nagyon fontos szerepet játszik az életünkben és az emberi kommunikációban is. Szeretnék hozzájárulni ahhoz, hogy a későbbiekben, a diákjaim is tudatosabbá váljanak a vizuális kommunikációban és megtanulják, hogyan hozzák létre és értelmezzék a vizuális elemeket a kreatív és hatékony kommunikáció érdekében. Érdeklődésem mindig is a gyerekek kreatív gondolkodására, annak fejlődésére és a tanulás támogatására összpontosult. Erre akkor jöttem rá, amikor röplabdaedző lettem. Az a sport motivált, amit gyerekkorom óta űzök és szeretek, valóban ez segített a döntésben, amiért a kaposvári egyetemet, a tanítói szakmát választottam. 5 éve edzősködöm, fiúkat és lányokat egyaránt, és bár szeretem ezt a sportot, mégsem az volt a cél, hogy ezen a vonalon maradjak. Kellett valami új kihívás, ami lehetővé teszi, hogy kifejezzem a kreativitásomat és inspiráljam a diákjaimat is erre, és emellett olyan terület kellett, amit szeretek is. Ekkor döntöttem úgy, hogy szeretnék a rajz területén elmélyedni, és mint vizuális kultúra műveltségterületen diplomát szerezni. A rajz segítségével a tanulók kifejezhetik önmagukat, és olyan dolgokat hozhatnak létre, amelyeket talán előtte sosem gondoltak volna. Az egyik legfontosabb előnye a rajz oktatásának az, hogy a gyermekek önbizalmat szerezhetnek. Ha egy gyermek kreatív dolgokat hoz létre, amelyekre büszke lehet, akkor ez hatással van az önbizalmára is. A rajz területén azt is nagyon fontos megemlíteni, hogy nincsenek "rossz válaszok". Minden diák egyedi stílust és technikát alkalmazhat, és ez az „alkotói szabadság” hatalmas motivációt jelenthet számukra. A rajz oktatás másik előnye, hogy a gyermekek ezáltal is fejleszthetik a problémamegoldó képességüket. A rajzban gyakran előfordul, hogy egy adott feladatot kell megoldani, de az út a megoldáshoz szabadon választható. Ez az, ami nagyon hasznos lehet a számukra, mert így tanulják meg, hogyan kell kreatívan és hatékonyan megoldani a problémákat. A kutatásom is hasonlóképpen zajlott. A tanulókat kevés utasítással láttam el, az eszközöket önmaguk választhatták meg. Erre részletesebben később fogok visszatérni. A szakdolgozati témám a 9-10 éves gyermekek emberábrázolásának összehasonlító elemzése, családrajzok alapján. Azért választottam ezt a korosztályt,

mert ebben a korban a gyerekek általában már eléggé képesek kifejezni magukat és érthetően kommunikálni. A figyelmük és koncentrációjuk jobb, így hosszabb ideig tudnak odafigyelni egy feladatra, így a rajzok elkészítésére is. „A rajztanítás ebben a korszakban különösen jelentős: egy érdekes, motiváló feladat, vonzó technika, szép anyag segíthet abban, hogy a vizuális nyelv ne szoruljon teljesen háttérbe a szóbeli közléssel szemben.” (Kárpáti 2001, 79) Ezen kutatás révén tovább szeretném mélyíteni vizuális nevelési ismereteimet, és célom, hogy ezáltal támogathassam a jövőbeli tanítói munkámat. A vizuális kifejezés és a művészet területe nagy potenciállal rendelkezik a gyerekek fejlődése és önálló gondolkodásának támogatásában. Úgy vélem, hogy a gyerekek kreativitásának és vizuális kifejezőképességének fejlesztése hozzájárulhat az érzelmi kibontakozásukhoz és önkifejezésükhöz. Fontos számomra az is, hogy továbbra is tanuljak és fejlődjek a vizuális nevelés területén, és remélem, hogy tudom a jövőbeni tanítói munkámat is támogatni ezzel az elkötelezettségemmel. A vizsgálatom eredményei és következtetései nemcsak a szakmai fejlődésemet segítik elő, hanem hozzájárulnak az általam tanított gyermekek fejlődéséhez is. A célom, hogy megerősítsem a gyerekek önbecsülését és önbizalmát a művészeteken keresztül, valamint segítsen őket abban, hogy saját érzelmeiket kifejezni tudják és megértsék mások érzéseit.

A kutatásom alkalmával két iskolát, a kaposvári Kodály Zoltán Általános Iskolát és a Hoboli Általános Iskolát hasonlítottam össze. Ahogy említettem, a 9-10 éves diákok rajzfejlődését vizsgáltam a két intézményben végzett kutatás során. A városi iskola, vagyis a Kodály Zoltán Általános Iskola, a városnak a központi iskolája, amelybe nagyrészt Kaposvár város lakói járnak. Ez az iskola sok szakkörrel rendelkezik, amiknek a meghirdetése mindig szeptember első hetében történik, a tantárgyfelosztástól függően. Az iskola neves, és a város elit zenei nevelő iskolájának is tekintik. A falusi, hoboli iskola egy kisméretű általános iskola Szigetvártól pár kilométerre helyezkedik el. Az iskola szerény körülményekkel rendelkezik, kevés diák jár az iskola 8 osztályába. Diákjai szegény családokból, főleg a faluból és a környező községekből érkeznek az intézménybe. Az iskolában családias, hangulatos környezetben tanulhatnak a diákok. A kutatásomhoz a rajzok felvételét januárban végeztem.

2. Elméleti háttér

2.1. Rajzolás-tanítástól a vizuális nevelésig

„A gyermekrajz a 19. század felfedezése. Ennél korábban csak véletlenül, egy műalkotás részeként maradt ránk egy-egy olyan ábra, amelyikről sejthető, hogy gyermekkéz műve.” (Kárpáti 2001, 7) Régebben a papír nagyon drága volt, ezért nem volt szokás, hogy gyermekek rajzoljanak rá. Azonban a kisgyerekek már régen is szerettek rajzolni, mert ez az alkotói folyamat az élet fontos része: szórakoztató játék, lehetőség az új dolgok kipróbálására, és segít kifejezni magunkat. Régen valószínűleg az írás tanulására szolgáló anyagokat, például agyagot, viaszt vagy palatáblát használták a gyermekrajzok készítéséhez, mint a betűk gyakorlásakor. Az alkotók általában törölték a rajzokat, hogy helyet adjanak az újabb alkotásoknak, függetlenül attól, hogy tetszettek nekik vagy sem. Kárpáti Andrea (2001) könyvében leírja, hogy „a gyermekrajz fejlődésére három tényező van a legnagyobb hatással:

1. az általános – emberi (ontogenetikus) meghatározók, vagyis biológiai adottságaink
2. nemzeti kultúra (művészet, nevelés, életmód) sajátosságai
3. a gyermek egyéni stílusa, melyet ízlése és vizuális alkotó- illetve befogadó képességeinek szintje határoz meg.” (Kárpáti 2001, 17)

Tehát az emberi biológiai adottságaink, ami az általános hatás. A második a nemzeti kultúra, mely magában foglalja a művészetet, nevelést és az életmódot, amelyek hatással vannak a gyermek rajzaira. A harmadik tényező az egyéni stílus, amelyet az ízlés és a vizuális alkotó- és befogadóképességek szintje határoz meg. Rouma (1908) francia gyermekrajz kutatás klasszikusa, a fenti hármast kicsit másképp értelmezi, az első szakasz az úgynevezett „előzetes szakasz” (Kárpáti 2001, 18). Ezt követi a szakdolgozat témáját is érintő „a következő korszakot „az emberi alak ábrázolásának fejlődése” elnevezésű korszak, amelyet hat különböző részre bontott:

1. Az emberi séma első megjelenése.
2. „fej-láb” – séma.
3. átmeneti állapot: a törzs tagolódik.

4. Az emberi alak ábrázolása szembe-nézetben.
5. Átmenet a szembenézet és a profil között.
6. Profilábrázolás (szerinte az egyik legnehezebb rajzi feladat).”

(Kárpáti 2001, 18)

A vizuális nevelés új tantervei azt a fő célt tűzik ki maguk elé, hogy elősegítsék az egyéni alkotóképesség fejlődését és annak kibontakozását a tantárgy keretein belül. Csíkszentmihályi Mihály művész-pedagógus elmélete alapján értelmezték újra a kreativitás fogalmát. „Az alkotóképesség minden emberben benne rejlő lehetőség, amelynek kibontakoztatásához megfelelő technikai kihívást és inspirációt jelentő tevékenység és téma szükséges. Az alkotás esztétikai minősége másodlagos: a lényeg az egyszerre tanulságos és katartikus alkotófolyamat” (Kárpáti 2019a, 165). Tehát az alkotóképesség minden emberben megtalálható potenciál, amelynek kibontakoztatásához megfelelő technikai kihívást és inspirációt nyújtó tevékenységekre és témákra van szükség. Ezáltal az alkotás esztétikai minősége nem az elsődleges szempont. Az igazán fontos az, hogy az alkotófolyamat tanulságos és lenyűgöző legyen egyszerre.

Nagy József írásai a művészeti nevelésről is hasonló nézetekkel bír, hogy az iskolának nem csak az információszükséglet és a mozgásigény kielégítésére kell törekednie a lelki jelenségek optimális működéséhez, hanem az élményszükséglet kielégítése is legalább annyira fontos. Pedagógiájában az egyéni kompetenciák fejlesztése során a vizuális kultúra elsajátítása elsődlegesen az élményszerzésre való képességként jelenik meg. Ugyanakkor, amikor a művészeti nevelés alapelveiről beszél, meghaladja a posztmodern paradigmát, és az oktatást, mint példaadást, a normák kialakítását és értékek átadását emeli ki. (researchgate, 2020)

Magyarországon a nemrég bevezetett NAT (Nemzeti Alap Tanterv) elfogadását követően a tanítóknak és tanároknak összetettebb lett a munkakörük, mint korábban tanítói, nevelői munkával kapcsolatban. A vizuális nevelést, mint tárgyat sokrétűvé tették, és ahogy azt Bodóczky (2009) is írja, hogy „Konszenzusra jutottak azonban a tekintetben, hogy a hagyományos rajzórát "vizuális neveléssé bővítsék" (amit a NAT-ban a Vizuális kultúra elnevezéssel fejeztek

ki. Megegyeztek abban, hogy a vizuális kultúra tanításának feladata azoknak a képességeknek és készségeknek a fejlesztése és ismereteknek az átadása, amelyek a vizuális kommunikáció magasabb szintű műveléséhez, a látható világ használatához, alakításához szükségesek. A vizuális kultúra tanítása meghatározóan hat a többi műveltségi terület tanítására és elsajátításának színvonalára is. A rajzóra gyakorlati munka, az alkotás kettős célú: egyrészt a látvány, a vizuális közlések, a művészet mélyebb megértését, a kifejezés árnyaltságának növelését, másrészt pedig gyakorlati ismeretek, készségek, képességek fejlesztését szolgálja.” (Bodóczy, 2002)

2.2. A vizuális nevelés fontossága

„A vizuális nevelés segít képzeletünk kiteljesítésében, gondolkodásmódunk formálásában, a műalkotásokkal, a világgal és a másokkal való kommunikációban. A vizuális nevelés minden iskolai tárgy tanmenetében érezteti hatását: legyen szó akár irodalomtörténeti korok jellemzőinek bemutatásáról, akár elvont fogalmak grafikus megjelenítéséről vagy a bioszféra ábrázolásáról. A rajzolás segíthet egyszerű képzetek kézzelfoghatóvá tételében vagy komplexebb kapcsolatok és összefüggések feltárásában.” (Matthews K.T és Felvégi 2009, 241)

A vizuális nevelés rendkívül fontos szerepet játszik életünkben és az oktatásban egyaránt. A vizuális kommunikáció és az információfeldolgozás ma már meghatározó jelentőséggel bír a digitális korban, és fontos, hogy a diákok megértsék és tudatosan tudják használni a vizuális elemeket az életük különböző területein. A vizuális nevelés célja, hogy a diákok fejlesszék a vizuális gondolkodást, a kreativitást, az esztétikai érzékenységet és az ábrázolóképeséget. A vizuális nevelés segít abban, hogy a diákok jobban megértsék a vizuális nyelvet, és tudatosan tudják használni azt a mindennapi életük során. Emellett segíti a diákokat abban, hogy jobban megismerjék és értékeljék a vizuális kultúrát és az esztétikai értékeket. A vizuális nevelés az élet számos területén meghatározó jelentőséggel bír, például az iparban, az építészetben, a tervezésben, a művészetekben, a média és a reklámparban. Illetve segít, hogy megértsék és tudatosan tudják használni ezeket az eszközöket és technikákat, és hatékonyabban tudják alkalmazni őket a munkájuk során. „A gyermek fest,

rajzol és mesél. Képeivel fontos dolgokat mond el magáról. Alkotótevékenysége nagy lehetőség számunkra, hogy belső világát jobban megérthessük, s ez értés révén személyiségépülését segíthessük.” (Kárpáti 1995, 354) A szakdolgozatomban a pszichológiai részletek elemzése nélkül az gyermekrajz fejlődést kutatom. ahhoz, hogy az emberek fejlesszék azokat a képességeket és ismereteket, amelyek elengedhetetlenek a hatékony kommunikációhoz és boldoguláshoz a modern, vizuális alapú társadalomban. A vizuális nevelés lehetőséget ad arra, hogy a diákok kreatív és önálló gondolkodásmódot alakítsanak ki, és megtanulják értékelni a vizuális kifejezés mód sokféleségét és gazdagságát. A vizuális nevelés során a diákok megismerkednek a különböző művészeti technikákkal, eszközökkel és médiumokkal. Az alkotás folyamatában saját kifejezőkészségüket fejlesztik, és megtanulnak kritikusan értékelni saját és mások munkáit. Az alkotó tevékenység örömteli és motiváló lehetőséget nyújt a diákoknak, hogy kifejezzék magukat, felfedezzék a saját belső világukat, és megélik a sikerélményeket. A vizuális nevelésnek pozitív hatása van a diákok kognitív, érzelmi és szociális fejlődésére is. A képek és műalkotások vizuális megértése segít abban, hogy a diákok jobban értsék és kifejezzék saját érzéseiket és tapasztalataikat. Emellett segít abban, hogy fejlesszék az együttműködési képességeiket, és tanuljanak mások műveit tiszteletben tartani és értékelni. A vizuális nevelésnek tehát nagy jelentősége van a pedagógiai gyakorlatban és a gyerekek személyiségfejlődésében. A képesség, hogy vizuálisan gondolkodjunk, értelmezzünk és kifejezzünk magunkat, elengedhetetlenül fontos a modern világban. A vizuális nevelés segítségével a diákok olyan kompetenciákat és készségeket sajátíthatnak el, amelyekre építve sikeres és kiegyensúlyozott életet élhetnek, és hozzájárulhatnak a társadalom vizuális kultúrájának gazdagításához.

2.3. A vizuális nevelés jótékony hatásai

„A képalkotás éppúgy, mint a képértelmezés, egyszerre mozgósítja kognitív és affektív megismerési eszközeinket, miközben pszichomotoros cselekvésre sarkall, amellyel magunkévá tesszük, saját képi és ezzel együtt, fogalmi rendszerünkbe kapcsoljuk be az új tudáselemet.” (Kárpáti, 2019b)

A vizuális nevelés egy olyan pedagógiai megközelítés, amely a képi megjelenítésekre összpontosít, és segít az embereknek azon képességeik, készségeik és ismereteik fejlesztésében, amelyek az ábrák, grafikonok, diagramok, fotók és más vizuális eszközök megértéséhez és használatához szükségesek. A vizuális nevelés nem csak az iskolában, hanem az élet minden területén hasznos lehet, mivel a vizuális kommunikáció egyre fontosabbá válik a modern világban. A vizuális nevelés számos jótékony hatással bír, amelyek közül néhányat a következőkben részletezünk: Elősegíti a kreatív gondolkodást: A vizuális nevelés lehetővé teszi az emberek számára, hogy kreatívabb gondolkodásmódot alakítsanak ki, és különböző módokon ábrázolják a gondolataikat és ötleteiket. Ezt azonban nem csak a művészeti területeken, hanem a tudományban, az üzleti életben és más területeken is lehet alkalmazni. Segít a problémamegoldásban: A vizuális nevelés fejleszti a kritikus gondolkodást és az elemző készségeket, ami segíti az embereket a problémák felismerésében és megoldásában. Egy kutatás szerint a vizuális nevelésnek köszönhetően az emberek javítani tudják a problémamegoldó készségeiket és hatékonyabbak lesznek azok megoldásában. Segít a digitális írástudásban: A digitális világban a vizuális kommunikáció és az információ vizuális megjelenítése egyre fontosabbá válik. A vizuális nevelésnek köszönhetően az emberek fejleszthetik a digitális írástudásukat, amely egy olyan készség, amely segít abban, hogy az információt hatékonyan és érthetően tudják közvetíteni. A vizuális nevelés további előnyei közé tartozik az együttműködés és kommunikáció fejlesztése, az esztétikai érzék javítása, valamint a kulturális megértés növelése. Összességében, a vizuális nevelés fontos szerepet játszik az emberek fejlődésében, mivel a képi kommunikáció egyre fontosabbá válik a modern korban. A vizuális nevelés segíti az embereket abban, hogy hatékonyabbak legyenek a kommunikációban, az információ feldolgozásában és azonosításában, és képessé teszi őket arra,

hogy kreatívan gondolkodjanak és problémákat oldjanak meg. A vizuális nevelés több területen is hasznos lehet az iskolai oktatásban. A vizuális eszközök, mint például a képek, diagramok, grafikonok stb., hatékonyan támogatják az oktatási folyamatot, segítve a diákokat az anyag könnyebb megértésében és a problémák hatékonyabb megoldásában. Az olvasási és írási készségek fejlesztése szempontjából is jelentős, hiszen a vizuális eszközök használata segít a szöveg megértésében is. Ennek az előnyeit egy tanulmány is alátámasztja. A vizuális nevelésnek a kultúrák közötti megértésre is pozitív hatása van. A különböző kultúrákból származó vizuális eszközök megértése és használata segíti az embereket abban, hogy jobban megértsék a más kultúrákban élő emberek szokásait és hagyományait. Ezenkívül a vizuális nevelés lehetővé teszi az emberek számára, hogy a kultúrák közötti kapcsolatokat és azonosságokat jobban megértsék, ami elősegíti a toleranciát és a sokszínűséget. Végül soron a vizuális nevelés nagyon fontos a modern világban, és számos jótékony hatással bír az emberek számára. Az oktatási rendszereknek és más szervezeteknek is fel kell ismerniük ennek a pedagógiai megközelítésnek a fontosságát, és biztosítaniuk kell, hogy a diákok és a dolgozók megfelelő képzést és eszközöket kapjanak annak fejlesztéséhez, hogy hatékonyan tudják használni a vizuális eszközöket a mindennapi életben. Az egyre inkább digitalizálódó világban – ahol a kommunikáció és az információgyűjtés hatékony és gyors kell, hogy legyen – a vizuális eszközök használata kulcsfontosságú. A vizuális prezentációk és grafikonok segítségével a dolgozók hatékonyabban kommunikálhatnak egymással és ügyfeleikkel, így a döntéshozatal is hatékonyabb lehet. Emellett egy kutatás szerint a vizuális eszközök alkalmazása a munkahelyen elősegíti a kreatív gondolkodást és az innovációt is.

Összességében elmondható, hogy a vizuális nevelésnek számos jótékony hatása van az emberek számára, az oktatástól a munkahelyi teljesítményig. A vizuális nevelés elősegíti a hatékonyabb kommunikációt és információfeldolgozást, a kreatív gondolkodást és problémamegoldást, valamint az esztétikai és kulturális érzékenységet. Az oktatási rendszereknek és munkahelyeknek egyaránt fel kell ismerniük ennek a pedagógiai megközelítésnek a fontosságát, és meg kell biztosítaniuk, hogy a diákok és a dolgozók megfelelő képzést és

eszközöket kapjanak annak érdekében, hogy hatékonyan használják a vizuális eszközöket a mindennapi életben.

(quizlet, online, 2021)

2.4. Rajzfejlődés szakaszai

A rajzfejlődés során általában több szakasz különíthető el, amelyek mindegyike jelentős mérföldkő a gyermek kreatív fejlődésében. Az egyes szakaszokat azonban nehéz megnevezni és meghatározni, mivel a rajzoló gyerekek eltérő ütemben és módon fejlődnek. Általánosságban elmondható, hogy az első szakaszban a gyerekek általában vonalakat, köröket és más egyszerű formákat rajzolnak. Ezek a rajzok gyakran még nem reprezentatívak, azaz nem képviselnek valóság-hű ábrázolásokat. Azután általában következik egy szakasz, amikor a gyerekek elkezdenek felismerhető tárgyakat és embereket rajzolni, de ezek a rajzok még mindig elég egyszerűek és stilizáltak lehetnek. Az idő előrehaladtával a gyerekek általában egyre részletesebb és valóság-hűbb rajzokat készítenek, és egyre többet tudnak kifejezni az általuk alkotott képekkel. A rajzok használatával kifejezik érzéseiket és gondolataikat, és egyre inkább kifejezik önmagukat. Azonban fontos megjegyezni, hogy ezek a szakaszok nem lineárisak, és a gyerekek kreativitása és egyéni stílusa különbségeket okozhat az egyes szakaszokban. Az is előfordulhat, hogy a gyerekek egyes szakaszokat kihagynak vagy átugranak, és másképp fejlődnek, mint a többiek. Feuer Mária: A fejlődéslélektana című könyvében írja le ennek a korosztálynak az emberábrázolásáról azokat az általános ismérveket, amik jellemzőek. A sematikus szakaszban, a „rajzok leggyakoribb jegye az ember és a ház ábrázolása. Az ember már nem egymagában van, vagy beékelődve különféle tárgyak, természeti jelenségek, esetleg alaktalan vonalhalmazok közé, hanem a rajzokon egyre gyakrabban ember, emberrel vagy csoporttal jelenik meg. A kölcsönösviszonyokat kezdetben alig, később egyre differenciáltabban érzékeltetik a gyerekek.” (Feuer 2000, 87). Vagyis az emberi ábrázolás egyre összetettebbé válik. A kölcsönös kapcsolatokat a gyerekek először alig mutatják be, de idővel egyre részletesebben ábrázolják őket. Ez az ábrázolási készség fejlődésének egyik jele.

2.4.1. Viktor Löwenfeld

Viktor Löwenfeld, aki német származású amerikai pszichológus volt, kidolgozta a vizuális képességek „pedagógiai iskoláját”. Nemcsak a pszichológiai vizsgálatokat végezte, hanem a rajztanítás módszereit is vizsgálta és hatékonyságukat kutatta annak érdekében, hogy meghatározhassa a fejlődés irányát. Az általa kidolgozott rajzfejlődés-elmélet ma is széles körben elfogadott és használt a nemzetközi szakirodalomban. Löwenfeld (1947) a rajzfejlődést öt szakaszra osztotta, és úgy vélte, hogy a rajzfejlődés során a gyermek életkorának megfelelő szakaszokon halad át. Az első szakaszban a gyerekek főként a rajzolás eszközeinek kezelését tanulják, majd ahogy haladnak előre, tudatosabbak lesznek a rajzolásban és különböző mozdulatokat alkalmaznak. Az ábrázolás módja is fejlődik, a gyerekek egyre inkább képesek azonosítani és megnevezni a rajz tárgyát. Löwenfeld pedagógiai elvei a szabad alkotásra és sokféle eszköz és anyag használatára összpontosítanak, hogy a gyermekek minél több élményt és örömet kapjanak az alkotástól. A kevés, de kontrasztos színek használata is fontos szerepet játszik a gyermekrajzok kialakulásában. Ez a firka korszak (1-3 éves kor). A presematikus korszak: 4-6 év. A gyermek elkezd kifejleszteni saját ábrázolási szimbólumait, amelyek geometrikus jellegű elemekből épülnek fel. A színhasználat nem a valóságot tükrözi, hanem az érzelmeit, hangulatát és viszonyulását az adott témához. Az érzéki élmények kifejezésének teret kell engednünk, és össze kell kapcsolnunk az ábrázolást a játékkal. Motivációs okokból fantáziadús témákat kell felvetnünk a gyerekeknek. Sematikus korszak: 7-9 év. Ebben az időszakban az egyéni motívumkészlet és kompozíciós repertoár kialakulása történik. Az élményekhez kapcsolódó asszociációk sűrítésével változatos ábrázolásmódok és szürrealisztikus forma- és színvilág jelenik meg. A rajzok lendületesek és dinamikusak, a vastag ecsetvonások arányeltolódást hoznak létre. A színek használata fontosabb lehet a valóság másolásánál. Mozgalmas témák és a saját séma flexibilis használata segíti a gyerekek rajzkészségének fejlődését ebben a korban. Sokféle produktumot kell készíteniük, mint például tervezés, építés, plasztika, tárgyalkotás. A csoport-korszak 9-12 éves kor között zajlik és a szemléleti realizmus kora, amikor a vizuális nyelv háttérbe szorul a verbális kommunikációval szemben. Ebben az időszakban a gyerekek egymás felé fordulnak és könnyen válhatnak

nyelvet. Az alkalmazott motívumokra a kortársak hatnak a leginkább. A reális emberábrázolás és a naturalizmus jellemzi ezt a kort, ahol a vizuális kifejezés-mód kísérletező jellegű. Az ábrázolási technikák és konvenciók megismerése fontos, de gyakran előfordul merev vagy túldíszített ábrázolás. Fontos, hogy az érzelemgazdag témákat és a nemi szerepeket is beengedjük a tanórákra. Az életből vett tervezési és tárgyalkotási feladatok hasznosak lehetnek. A gyerekek a kortársaik felé fordulnak, így a csoportmunka és a társadalmi akciókhoz kapcsolódó tevékenységek segíthetnek a fejlődésben. A Pszeudo-naturalista korszak 12-14 éves korban van, ahol a tér- és mozgásábrázolás fejlődik, de az ábrázolás elveszíti spontaneitását, sablonossá válik. Az életre való felkészítés fontos ebben a korban, valóságűségre, háromdimenziós térábrázolásra, gazdag színalkalmazásra törekszik. A humor, a geg, a paródia és az irónia fontos szerepet játszik, amelyeket tükörként használnak a világgal szemben. A tanórákon a motiváció nagyon fontos, és életszerű, praktikus ismeretekkel kell megismertetni a tanulókat. A lányok és a fiúk elkülönített feladatokon dolgozhatnak, a tehetségesebb diákoknak pedig külön képzést kell biztosítani. A kamaszkori rajzolás 14-17 éves korban kezdődik, és ekkor a rajzolás tudatos erőfeszítés eredménye. A fiatalok szimbólumokat használnak az önkifejezéshez, és a tehetség fontos szerepet játszik ebben a folyamatban. A csoport továbbra is fontos, de az én szerepe megnő. A pedagógiai megközelítés magában foglalja a modern stílusok formanyelvének tanítását, valamint a sokoldalú képességfejlesztést és a társművészetekhez kapcsolt feladatokat 1970-ben Löwenfeld egy táblázatba rendezte az előzőleg leírtakat. A táblázat azt mutatja, hogy a gyerekeknek az életkoruknak megfelelő időintervallumban el kell érniük a rajzfejlődés adott szintjét. A táblázat maga, megtekinthető a mellékletek között. Az angol nyelvű korszak megnevezés azért is fontos, mert néha nem lehet pontosan lefordítani a magyar nyelvre. A jellemzők összefoglalása segíti az egyes életkorokhoz tartozó ismeretek áttekintését, míg a pedagógiai elvek praktikus segítséget nyújtanak minden pedagógus számára. (Kárpáti 1995, 12-16)

2.4.2. Nagy László

Nagy László, a magyarországi gyermektanulmányi mozgalom úttörője, pedagógus, gyermekpszichológus volt a XX. század elején. „Nagy László 1905-ben, a nemzetközi művészetpedagógiában az elsők között jelentette ki, hogy nem a jó rajzkészségű gyermekek művésszé nevelése a cél: az iskolában vizuális nyelvet tanítunk.” (Kárpáti 2019a, 165).

Nagy László (1905) az emberi rajzfejlődést három szakaszra osztotta:

1. Amorf firka (1-3 éves kor): Ebben a szakaszban a gyermek rajzai leginkább kaotikusak és véletlenszerűek. A vonalak és a formák nincsenek összefüggésben, és gyakran csak egy amorf "firkaként" jelennek meg.
2. Képzetszerű rajzolás (3-10 éves kor): Ebben a szakaszban a gyermek általában elkezd fejleszteni a fantáziáját és azon képességét, hogy a gondolatait rajzban fejezze ki. A rajzokban megjelenő elemek többnyire irreálisak, a gyermek által elképzelt dolgokat ábrázolják.
3. Jelenszerű vagy természetszerű ábrázolás (10-13 éves kor): Ebben a szakaszban a gyermek általában realisztikusabb rajzokat készít, amelyek ábrázolják a környezetüket és a valóságban létező dolgokat. A rajzok általában jobban strukturáltak, és az arányok, a perspektíva és a formák már jobban illeszkednek a valósághoz.

Az emberi rajzfejlődés Nagy László (1905) által felismert szakaszai közé tartozik a képzetszerű rajzolás (3-10 éves kor), amely során a gyermek fantáziájának és kreativitásának fejlődése megfigyelhető. Azonban a képzetszerű rajzolás és a jelenszerű vagy természetszerű ábrázolás közötti határvonal, különösen a 9-10 éves korban, sokszor nehezen meghúzható. A 9-10 éves korosztály számára a rajzolás az önkifejezés fontos módja lehet. Ebben a korban a gyermek már megtanulta a vonalak és a formák rajzolását, és nagyobb biztonsággal használja azokat. Az egyre jobb szem-kéz koordinációval és finom motorikus készségekkel a gyermek már képes pontosabb rajzokat készíteni. Ebben a korban a gyermek gyakran próbálja ábrázolni a valóságot, azonban a rajzok még mindig szubjektívek és nem feltétlenül tükrözik a valóságot pontosan. Az arányok és a perspektíva még nem teljesen egyezik a valósággal, és a rajzokban megjelenő elemek továbbra is többnyire irreálisak. Ez azonban nem

jelenti azt, hogy a rajzokkal ne lehetne dolgozni, vagy hogy ne lehetne segíteni a gyermeket az ábrázolási technikák további fejlesztésében. A 9-10 éves korosztály számára ajánlott olyan kreatív tevékenységeket kínálni, amelyek segítenek abban, hogy továbbfejlesszék rajzkészségeiket és önkifejezési képességeiket. Az ilyen tevékenységek például az építőjátékok, az agyagozás vagy a festés lehetnek. Fontos, hogy a gyermeknek lehetősége legyen kreatív módon kifejezni magát, és hogy támogassuk őt abban, hogy önmagát kifejezze azáltal, hogy segítünk neki az ábrázolási technikák további fejlesztésében és a valóság pontosabb ábrázolásában.

„Nagy László (1905) azt tapasztalta, hogy *az analízis különösen intenzíven működik ebben az életkorban, viszont a szintetizálás nem elégséges*, s így a magasabb szintű szintézis elmarad, a spontán gyermekrajz fejlődése megállt.” (Kárpáti 2001, 87)

2.5. A családrajzok fontossága

„A rajzolás a gyermekek számára az önkifejezés egyik fontos eszköze. Az érzelmek, hangulatok, indulatok szóbeli kifejezéséhez szükség van megfelelő verbális szintre, absztrakciós képességre...A családrajzok általában nem spontán készülnek, hanem instrukcióra rajzolják a gyermekek. A jó körülmények közt nevelkedő gyermekek általában készségesen reagálnak a *„Rajzold le a családot!”* instrukcióra, igyekeznek teljes képet alkotni, részleteket is ábrázolni.” (Szajli, 2018) A családrajz készítése fontos eszköze a gyermekrajzok vizsgálatában és elemzésében. A családrajzok által tárható információk sokat segíthetnek a pedagógusoknak és más szakembereknek a gyermek személyiségének és fejlődésének megértésében. A családrajz készítése egyrészt lehetővé teszi a gyermeknek, hogy megismerje és megértse a családtagjai közötti kapcsolatokat és viszonyokat, másrészt a rajzok segítségével a pedagógusok könnyen megfigyelhetik a gyermek rajzfejlődésének állapotát. A családrajzok segítségével a gyermekrajzok elemzése a pszichológiai és pedagógiai kutatásokban is fontos szerepet játszik. A családrajzok által tárható információk segítségével a szakemberek képet kaphatnak a gyermek családi környezetéről, valamint a

családi kapcsolatokról és a gyermek érzelmi állapotáról. Ezen információk segítségével a pedagógusok és pszichológusok jobban megérthetik a gyermek személyiségét és fejlődési folyamatait, és ennek megfelelően tudják segíteni a gyermeket. A családrajz készítése segíthet a gyermeknek abban, hogy megismerje önmagát és családját, és ezáltal a gyermek önismerete és önbizalma is erősödhet. A családrajzok segítségével a gyermek megmutathatja a szakembereknek, hogyan látja és érzi magát a családjában, és ezáltal segíthet a gyermeknek abban, hogy jobban megértsék őt. Összefoglalva, a családrajz készítése fontos eszköze a gyermekrajzok vizsgálatában és elemzésében, amely segítségével a pedagógusok és pszichológusok könnyen megfigyelhetik a gyermek rajzfejlődésének állapotát, valamint jobban megismerhetik a gyermek családi környezetét és kapcsolatait. A családrajzok készítése segíti a gyermek önismeretének és önbizalmának fejlődését, valamint segítségével a szakemberek hatékonyan tudnak támogatni a gyermeket a fejlődési folyamatait során.

3. Kutatás

A gyermekrajz fejlődési folyamatokat vizsgáló kutatásom célja az, hogy megértsem, hogyan befolyásolják az iskolatípus és a nemi különbségek a 4-5. osztályos gyerekek rajzfejlődését. A kutatás eredményei hozzájárulhatnak a pedagógusok és szülők számára nyújtott információkhoz, amelyek segítenek azonosítani a gyermekek fejlődését és a támogató környezeteket, amelyek elősegítik a rajz készségek fejlődését. A két feltételezésem a kutatásom során:

1. A falusi iskolában tanuló gyerekeknek több lehetősége van az élő természet megfigyelésére, ezáltal színesebb és részletgazdagabb a természet- és emberábrázolásuk.
2. A fiúk és lányok között készségkülönbségek lehetnek, különösen a háttér, a rajzolt családtagok és azok testrészeik és arányaik, valamint a színek használata szempontjából.

A kutatásunkban összehasonlítom a falusi és a városi iskolákban tanuló diákok rajzfejlődési folyamatait, figyelembe véve az eltérő környezeti tényezőket és lehetőségeiket. Emellett külön vizsgálom a fiúk és lányok közötti különbségeket, melyek esetleg befolyásolják a rajzfejlődésüket. A kutatásom során rajzokat készítettem a gyerekekkel, amit különböző szempontok szerint fogok kiértékelni. A kutatásom során egyetlenegy rajzot készítettem el a gyermekekkel, így a kutatásom csak az aktuális állapotuk tükörképe. Az eredményeket összehasonlítom az előzetes hipotézisekkel, hogy megerősítsük a meglévő ismereteket, vagy azokat kiegészítsük, esetleg megcáfoljuk őket. A kutatásomban szerzett eredmények elősegíthetik a pedagógusokat és szülőket abban, hogy jobban megértsék a rajzfejlődési folyamatokat, és hogyan lehet ezeket a folyamatokat támogatni az iskolában és otthon. A kutatásom végén arra a következtetésre szeretnénk jutni, hogy milyen módon lehetne hatékonyabban támogatni a gyerekek effajta fejlődését, hogyan lehetne csökkenteni a nemek közötti különbségeket, és hogy milyen módon lehetne a rajz tevékenységeket még inkább a gyerekek általános fejlődését támogató tevékenységekké tenni. Ezen túlmenően a kutatás eredményeim alapján olyan pedagógiai módszere-

ket és gyakorlatokat lehet kialakítani, amelyek a gyerekek rajzfejlődésének javítására fókuszálnak, ezáltal segítve a gyerekek általános kreativitását és értelmi fejlődését.

3.4. A kutatás folyamata

Először a Hoboli Általános Iskola tanulóinak a családrajzát vettem fel. A település Szigetvártól 3 kilométerre helyezkedik el. „Sok új építésű ház emeli a település színvonalát. Ennek ellenére a lakosság összetétele évről, évre változik. Jellemző az alacsony foglalkoztatottság, kevés a munkahely. Magas a segélyből, köz- és alkalmi munkából élők száma. A munkavállalást nehezíti a közlekedési infrastruktúra hiánya is. A településre jellemző tényezők meghatározzák az itt élő családok szociális, anyagi és kulturális helyzetét.” (Pedagógiai Program, 2022, 5). Amikor az iskolában jártam, úgy éreztem, hogy egy családi környezetbe léptem be. A folyosók és tantermek hangulatosak voltak, bár szegényesnek hatottak, de ettől még otthonosak voltak. A pedagógusok és diákok közvetlenek és segítőkészek voltak velem. Az igazgató is méretlenül rendes, lelkes és segítőkész volt a látogatásom során. Az iskola honlapján is megtalálható az iskoláról fontos információk, tudnivalók, miszerint az intézmény célja a sokoldalú személyiségfejlesztés, amit teljes körű készségképességfejlesztéssel érnek el az 1-3. évfolyamon. Az 5-8. évfolyamon az informatika oktatás célja a digitális kompetencia fejlesztése, melyhez iskolájuk két informatikai teremmel rendelkezik. Az idegen nyelv oktatása a 3. évfolyamtól indul német nyelvből, célja az idegen nyelv megszerettetése és alkalmazása a mindennapi kommunikációban. Az érdeklődési körnek megfelelően a diákok választhatnak társastáncot, kórust, sportkört, vagy kézműves szakkört. Az iskolában szervezett tanórán kívüli foglalkozások között szerepel a napközi otthon 3 csoporttal, a szakkörök, az iskolai sportkör és a középiskolai felvételi előkészítő a magyar nyelv és irodalom, matematika, és idegen nyelv tantárgyakból. Az 1-4. évfolyamon a társastánc oktatása a mindennapi testnevelés óra keretében valósul meg.

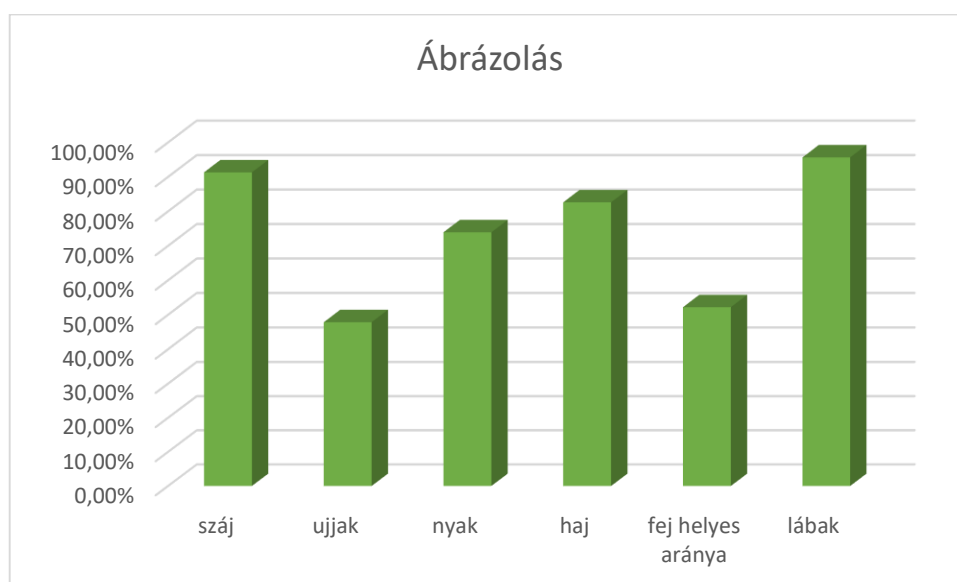
A tantermek és osztályok kis létszámúak voltak, ami lehetővé tette a tanároknak, hogy sokkal személyre szabottabb módon tudjanak foglalkozni a diákokkal. Amikor a kutatás felvételének készítése miatt ismételten meglátogattam az iskolát, egy kisebb tanteremben voltunk, amelybe 14 tanuló tudott beülni. A teremben volt egy tanári asztal, valamint egy fali krétatábla és egy mágneses írótabla. A falakon nem voltak képek, mégis otthonos volt a terem, valószínűleg a mérete miatt. Az osztállyal egyedül voltam, nem volt más pedagógus jelen. Nagyon pozitív élmény volt számomra, hogy a tanulók közvetlenek voltak velem, és szívesen meséltek magukról és a családjukról. Ráadásul nagyon lelkesen beszéltek a tantárgyaikról, és árulták el, hogy mi az, amit igazán szeretnek az adott tárgyban, és mi az, amit kevésbé kedvelnek, valamint miért van ez így. Nagyon örültem annak, hogy a diákok velem beszélgettek, és nem csak egymással, hiszen így lehetőségem volt jobban megismerni őket, és közelebb kerülni hozzájuk.

A Kodály Zoltán Iskola minden folyosóján számos műalkotás található, amelyeket a diákok és tanáraik készítettek. Ennek az iskolának a hangulata teljesen más, mint a falusi iskolának. A felső folyosón kiállításokat rendeznek, és az egész épületben árad a művészet és a kreativitás légköre. A tantermek nagyobbak és magasabb belmagassággal rendelkeznek, mint amit a falusi iskolában láttam. A kutatáshoz kijelölt teremben harminc diák is elférne – olyan nagy – és a terem egyharmadát szabadon hagyták a művészeti foglalkozásokhoz. Az iskolai teremben a gyerekek által készített műalkotások díszítik a falakat, illetve a falon van krétatábla és projektor is. A kutatás során másik pedagógus is jelen volt, de nem szólt, és nem segített se a diákoknak sem nekem. A diákok többsége nem nagyon kérdezett vagy beszélgetett velem, inkább egymással kommunikáltak.

3.5. A rajzok kiértékelése

A rajzok kiértékelése során két fajta szempontrendszer alapján elemzem a tanulók műveit. Mindkét esetben Feuer Mária: gyermekrajzok fejlődéslélektana (Feuer 2000, 100) című könyv által megadott szempontjai alapján elemeztem ki a rajzokat, elsősorban a két iskola összehasonlításában.

A kutatás során szeretném kiértékelni a gyerekek általános rajzkészségét. A rajzokat 9-10 évesek rajzolták, vegyesen, fiúk és lányok. Ez alapján kijelenthető, hogy a minta heterogén. Feuer Mária által megadott rajzkészség és ábrázolási fejlettségi szintet szeretném felmérni, mielőtt kiértékelem magukat a családrajzokat. A kutatás során csak a gyermekek aktuális rajzfejlettségére koncentrálok, a pszichológiai oldalát nem kívánom elemezni.

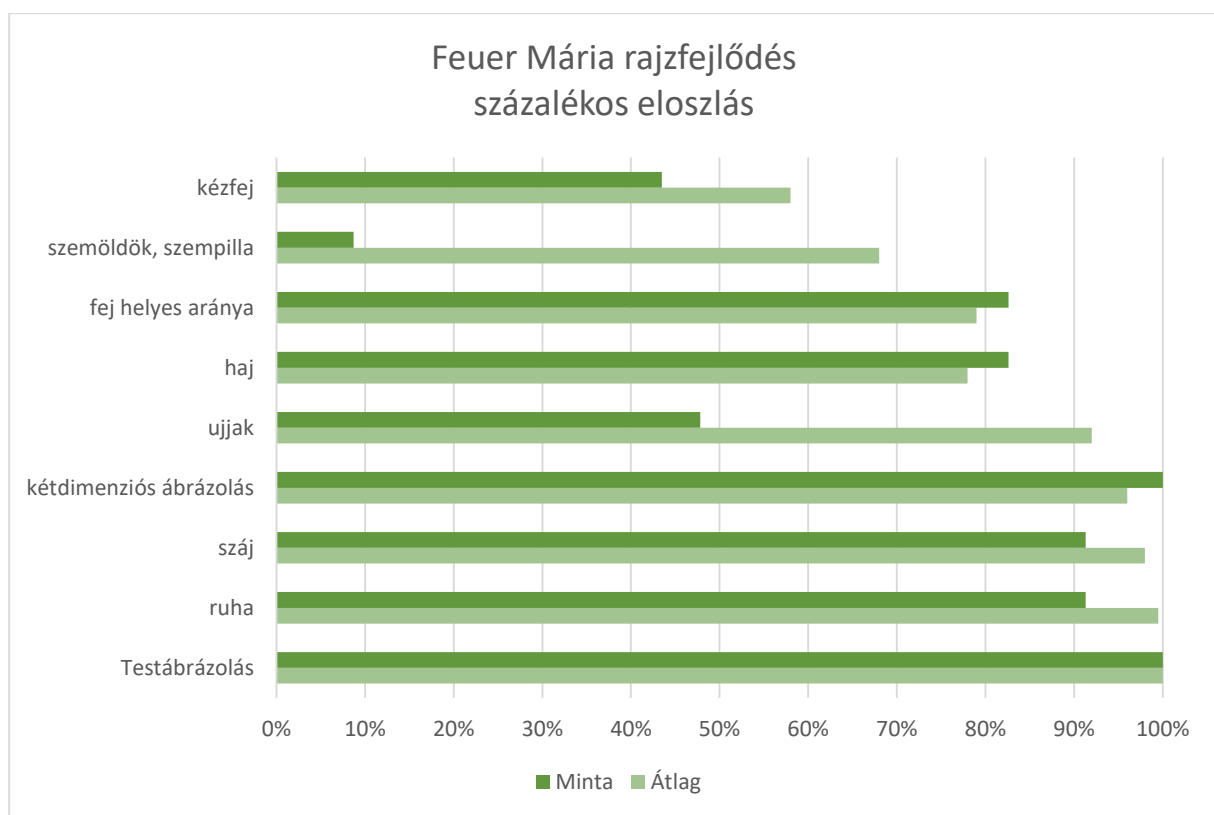

1. ábra: Tanulók emberábrázolása testrészek szerint (saját forrás, 2023)

Ahogy a grafikonok látható, a rajzokon, az emberalakokon megfigyelhető, hogy a legtöbben az emberi ábrázolás alapjait rajzolták csak le, vagyis a test és fej mellett lábakat (95,65%) ábrázoltak. A száj ábrázolása meglepően magas, 91,3%, és ennek nagy része boldog, mosolygós, a családrajzokra jellemzően. Az ujjak ábrázolása semmilyen tekintetben nem magas a rajzokon, 47,83%. A karok nagy részben kézfej és ujjak nélkül vannak ábrázolva, valószínűleg a gyerekek még nem elég fejlettek rajzkészség tekintetében. Ez a fejtekezés a

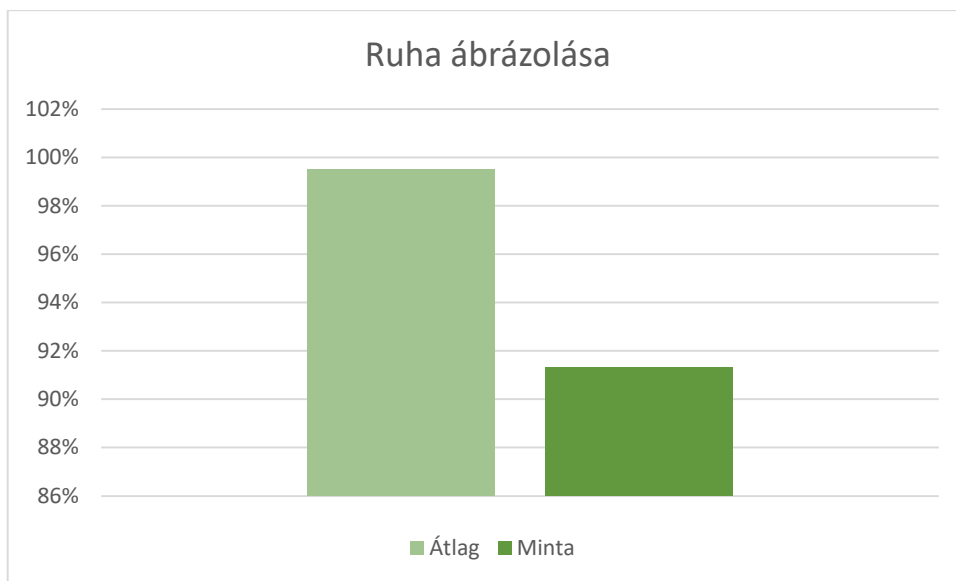
fej helyes arányában is megfigyelhető (52,17%). Az anatómiai testarányok ábrázolása tekintetében is megfigyelhető a rajzkészség fejlettsége, hosszabb lábak, rövidebb vagy éppen túl nagy karok, nyak ábrázolása (73,91%) vagy annak hiánya.

Az elemzés során, a könyvben talált 9 és 10 évesek százalékos ábrázolási készségeit átlagoltam, és a kijött átlagot hasonlítottam össze a minta adataival. Az ok ebben az esetben, hogy a gyerekek esetén csak az osztály ismert, a pontos életkoruk nem, így nem lehet pontosan összehasonlítani a könyvi értékeket a rajzok által adott adatokkal.

2. ábra: Feuer Mária rajzfejlődés - százalékos eloszlás (Feuer 2000, 98-102 és saját forrás, 2023)

A fenti diagrammon látható, hogy a minta általánosságban hogy viszonyul a kutató által megadott átlagokhoz. A következőben egyesével elemzem a megadott szempontokat, és hogy a minta alapján mennyi az eltérés, és ez hol figyelhető meg legfőképpen.

3. ábra: Ruha ábrázolás (Feuer 2000, 98-102 és saját forrás, 2023)

Ruha ábrázolása esetén jól megfigyelhető, hogy ameddig Feuer Mária megfigyelései alapján a 9-10 évesek 99,5%-a rajzolt ruhát az alakoknak, úgy a mintavétel során elemzett művek mindössze 91,3%-a. Ez azt jelenti, hogy a ruha ábrázolása kissé elmarad a megfigyelt átlagtól. Ez lehet a kiadott feladat miatt, mivel a fő fókusz a gyerekeknek a családrajzon volt, és a nem a pontos egyénábrázoláson.

4. ábra: Ujjak ábrázolása (Feuer 2000, 98-102 és saját forrás, 2023)

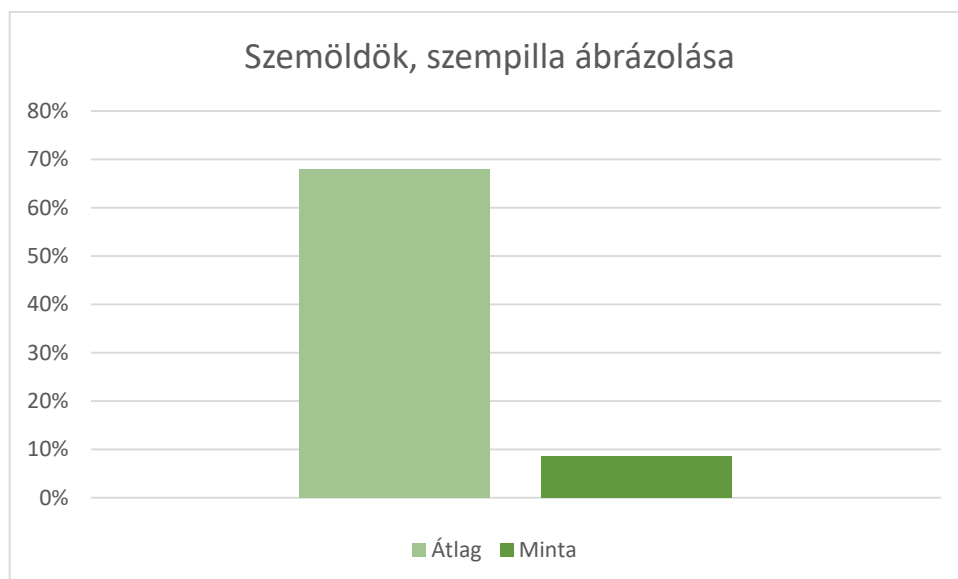
Ujjak ábrázolása esetén marginális különbség figyelhető meg. A mintában szereplő rajzok mindösszesen 47,83%-nál megfigyelhető, hogy a gyerekek ujjakat is rajzoltak az alakoknak. Ezeknek az ujjaknak egy része egyszerű vonal, egy

része, viszont ujjakhoz hasonló, testaránynak megfelelő. A rajzokon megfigyelhető, hogy a rajzkészség fejlődése nem egyenesen arányos az anatómiailag helyes ábrázolással.

5. ábra: Haj ábrázolás (Feuer 2000, 98-102 és saját forrás, 2023)

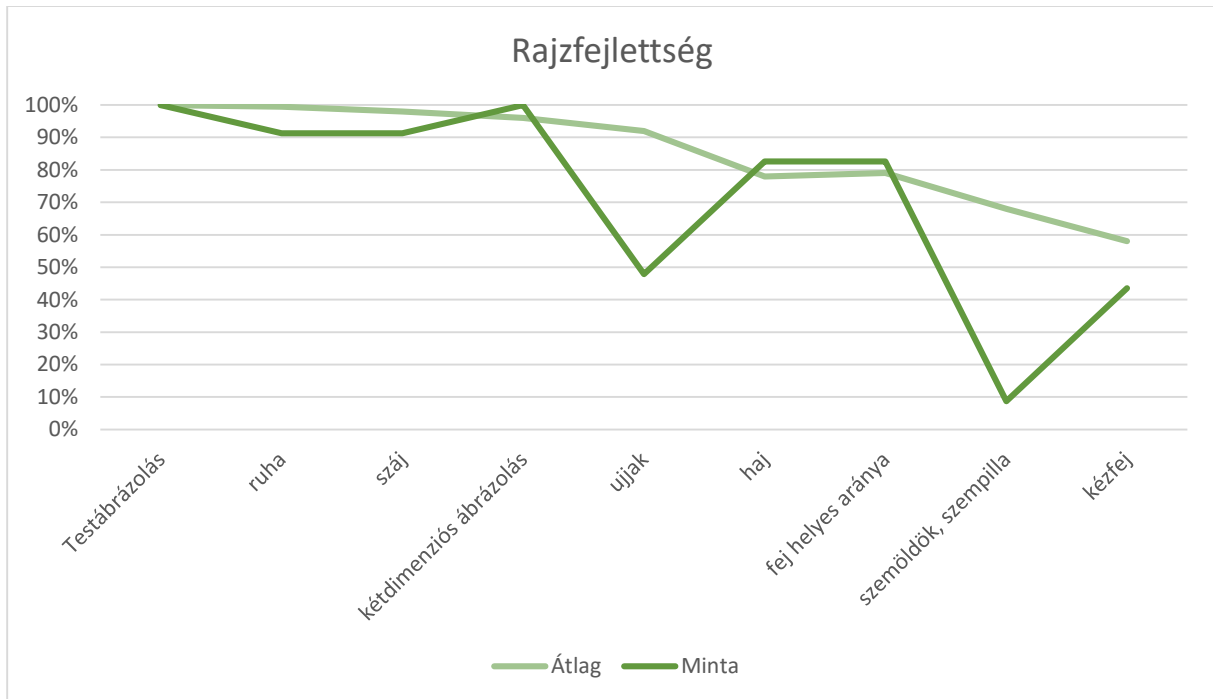
A haj ábrázolásánál, ahogy a grafikonon is látszik a gyerekek bőven az átlag felett rajzoltak haját az alakoknak. A megfigyelt átlag 78%-ban rajzolt, míg a mintavételi csoport 82,61%-ban. Ennek oka feltehetően a családrajz különlegessége lehetett, mivel a gyerekeknek olyan emberi alakokat kellett lerajzolniuk, akiket ismernek és nap, mint nap találkoznak velük.

6. ábra: Szemöldök, szempilla ábrázolása

(Feuer 2000, 98-102 és saját forrás, 2023)

A szemöldök és a szempilla ábrázolásnál megfigyelhető, hogy a gyerekek ebben a tekintetben nagyon eltérnek a Feuer által megfigyelt csoport. Ahogy a grafikus ábrázolásnál is látszik, hogy míg az elvárható átlag 68%, addig a rajzok mindösszesen 8,7%-án figyelhető meg effajta ábrázolás. A mintában szereplő rajzok egy része pálcika rajz, amin nem elvárható a szemöldök vagy szempilla ábrázolása, viszont a kétdimenziós rajzokon is kis százalékban jelenik meg az ábrázolás.

7. ábra: Rajzfejlettségi görbe az átlag és a felvett minta összehasonlításában (Feuer 2000, 98-102 és saját forrás, 2023)

Ha kiveszem szemöldök, szempilla ábrázolást, akkor kijelenthető, hogy a mintavétel során a gyerekek rajzfejlettségi szintje az átlagnak megfelelő, vagyis további elemzéshez, összehasonlításához alkalmas a begyűjtött gyermekrajzok mindegyike.

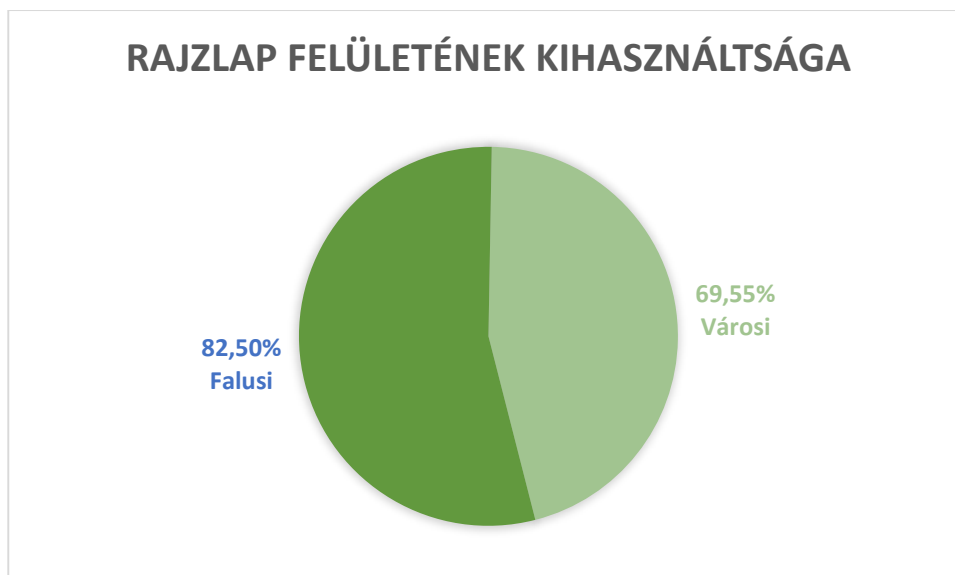
4. Összehasonlítás

A családrajz szempontrendszer alapján a rajzokat két különböző összehasonlításban elemzem a kiértékelés során. Az első alkalommal a falusi és a városi iskolások rajzait, azt követően pedig a fiúkat és a lányokat hasonlítom össze egymással egy-egy kiemelkedő szempont alapján. Ellenben az összehasonlítás során bizonyos szempontok nem kerülnek kielemezésre, mivel egyik összehasonlításban sem figyelhető meg szignifikáns eltérés. A szempontsor a következő:

1. A rajz általános színvonala és az életkori átlagtól való eltérés akár pozitív, akár negatív irányban:

Az elénk táruló helyzettel kapcsolatban megállapítható, hogy a falusi és városi iskolákban tanuló diákok által létrehozott rajzok általános színvonala átlagosnak tekinthető. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy néhány kiváló példa is fellelhető az alkotásaik között, amelyek kiemelkednek a többi közül. Emellett azonban a falusi iskolában tapasztalható, hogy három rajz az átlagosnál alacsonyabb minőséget képvisel.

2. A rajzlap felületének kihasználása:

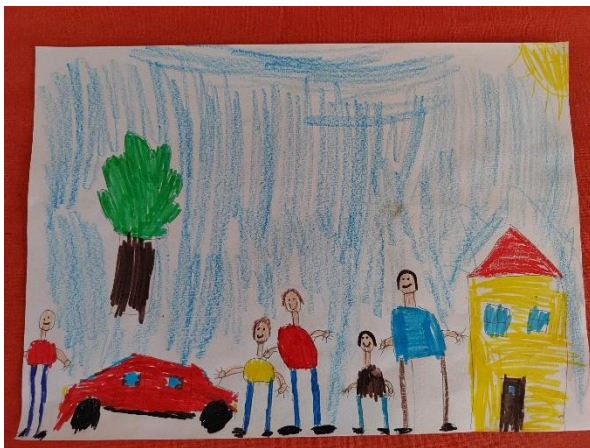

8. ábra: Rajzlap felületének kihasználtsága

(Feuer 2000, 98-102 és saját forrás, 2023)

Az adatok elemzése alapján megállapítható, hogy a városi iskolában tanuló diákok átlagosan 69,55%-át használták ki a rendelkezésre álló rajzlap felületének. Ezzel szemben a falusi iskolákban tanuló gyermekek esetében az átlagos kihasználtság mértéke 82,50% volt. Ez azt jelzi, hogy a falusi iskolákban a diákok által létrehozott rajzokban nagyobb mértékben voltak kihasználva a rendelkezésre álló területek, mint a városi iskolákban tanuló társaiknál. Ez a különbség arra utalhat, hogy a falusi környezetben található iskolákban valószínűleg jobban hangsúlyozzák a vizuális kreativitást, és a gyermekek több figyelmet fordítanak a rajzlap teljes felületének kihasználására.

3. Az egyes figurák közötti térköz:

9. ábra: Városi iskola tanulójának rajza (9 éves fiú)
(saját forrás, 2023)

10. ábra: Falusi iskola tanulójának rajza (9 éves lány)
(saját forrás, 2023)

Az elemzések eredményei alapján megállapítható, hogy a falusi iskolában tanuló gyermekek által létrehozott rajzokban az egyes figurák közötti térköz nagyobb mértékben jelentkezik, mint a városi iskolákban tanuló diákok által rajzolt alkotások esetében. Ez azt jelenti, hogy a falusi iskolákban a diákok hajlamosabbak nagyobb térközt hagyni a rajzokban megjelenő elemek között. Egy ilyen jelenség többféle okra vezethető vissza. Először is, a falusi környezetben a tanulók lehetőséget kapnak a tágasabb térhasználatra és a szabadabb mozgásra, ami átjelenhető a rajzkészítésükben is. Másodsorban, a falusi iskolákban a pedagógiai megközelítés és az oktatási módszerek is hatással lehetnek a térköz kiemelkedésére a rajzokban. Ez a jelenség egyfajta kreatív szabadságot tükrözhet, amely lehetővé teszi a gyerekek számára, hogy vizuálisan kifejezzék gondolataikat és ötleteiket a rajzokban.

4. Az elsőnek és utolsónak rajzolt személyek:

Amikor a rajzokat vizsgáltam, megfigyeltem, hogy mind a falusi, mind pedig a városi iskolákban tanuló diákok esetében az elsőként rajzolt személyek általában önmagukat vagy a domináns szülőt ábrázolják. Ez azt sugallja, hogy a gyerekek elsősorban a saját személyes énjüket vagy az otthoni környezetben meghatározó szülőt helyezik előtérbe a rajzaikban. A szülők, mint a családi dinamika kulcsfontosságú részei, fontos szerepet játszanak az érzelmi és szociális fejlődésben. Ezzel szemben érdekes módon a diákok által rajzolt személyek között az utolsóként megjelenők általában a testvérek. Ez jelentheti azt, hogy a testvérek is jelentős helyet foglalnak el a gyerekek életében, és az ő közelségük kiemelt fontossággal bír. A testvérek jelenléte a rajzokban azt mutatja, hogy a gyerekek szeretnék megjeleníteni a családi kapcsolatokat és a testvéri viszonyokat is, amelyek fontos szerepet játszanak a gyermeki élményekben. Az elsőnek rajzolt személyek önmagukat vagy a domináns szülőt ábrázolva kifejezik az önazonosságot és a családi kötődést, míg az utolsónak rajzolt testvérek által kifejezett kapcsolatok a testvériséget és a családi dinamikát tükrözik.

5. Kit ki mellé, esetleg alá-fölé rajzol:

A felvett mintázatok alapján érdekes különbségek mutatkoznak a falusi és a városi iskolákban tanuló diákok rajzainak elemzése során. A szülők ábrázolása tekintetében a falusi iskolákban a gyerekek általában egymás mellé helyezik a szülői alakokat a rajzokon, bár nem feltétlenül közvetlenül egymás közelébe. A városi iskolákban tanuló gyerekek rajzain megfigyelhető, hogy az esetek 80%-ában a gyerek helyezkedik el a szülők között, és egyáltalán nem található olyan rajz, ahol a két szülő egymás mellett állna.

6. Önmaga elhelyezése:

11. ábra: Falusi iskola tanulójának rajza (10 éves lány)
(saját forrás, 2023)

12. ábra: Városi iskola tanulójának rajza (9 éves fiú)
(saját forrás, 2023)

A vizsgált minták alapján megállapítható, hogy a falusi iskolákban tanuló diákok által készített rajzokon látható, hogy a gyerekek önmagukat a rajzlap valamelyik szélén helyezik el. Ez általában a baloldalon találhatóak. Ezzel ellentétben a városi iskolákban tanuló diákok rajzaiban – a legtöbb esetben – az önmagukat ábrázoló alakok a lap közepén helyezkednek el. Ezáltal a városi iskolákban minden egyes rajzon az önmagát ábrázoló gyermek mellett mindkét oldalán legalább egy családtag ábrázolása látható. Ezek az eltérések felvetnek néhány érdekes kérdést a kulturális és társadalmi különbségekkel kapcsolatban.

7. Méretbeli viszonyok:

A vizsgált minták alapján megfigyelhetőek jelentős méretbeli különbségek a városi és a falusi iskolákban készült rajzok között. A városi iskolákban tanuló diákok által készített rajzokon a szülők általában nagyobb méretben és magasabb alakzatban jelennek meg, mint a falusi iskolában készült rajzok esetében. Ellentétben ezzel, a falusi iskolákban tanuló diákok rajzain a szülők és a testvérek általában azonos méretben és arányban vannak ábrázolva, mint a gyerekek maguk. Ez a megfigyelés arra utal, hogy a falusi környezetben a gyerekek közötti kapcsolatok, a testvérek közötti kötődés és az egyenlőség nagyobb hangsúlyt kapnak.

8. Ki kihez ér hozzá:

A városi iskolákban tanuló diákok rajzain meglepő módon nem jellemző a családtagok közötti érintkezés ábrázolása. Az általuk készített rajzokban a családtagok általában egymás mellett helyezkednek el, de nincs látható kapcsolat vagy interakció közöttük. A falusi iskolában is hasonlóan megfigyelhető, hogy nem jellemző az érintkezés ábrázolása a családtagok között, elvéve látható apa-anya vagy testvérek közötti kapcsolat ábrázolása.

9. Ki kire hasonlít a rajzon belül:

A városi iskolában készült rajzok esetében megfigyelhető, hogy a lánygyermek általában az édesanyjára, míg a fiúgyermek az édesapjára hasonlítanak. A rajzokon a szülők kicsinyített változata jelenik meg a gyermek alakjában, ahol a haj, a ruházat, a szemek és akár a mozdulatok is hasonlóak a szülőkéhez. Ez a megfigyelés arra utalhat, hogy a városi környezetben a gyerekek erősen azonosulnak a szülőikkel és önmagukat a szülői mintákra alapozzák. Ellentétben ezzel, a falusi iskolákban készült rajzokban a családtagok ábrázolása ugyan méreteiben nem jellemzően eltérő, azonban mégis felfedezhetőek különböző jegyek a családtagok között. Ez kifejeződik a ruházaton vagy a hajak ábrázolásánál, ahol a diákok figyelembe veszik a személyes jellemzőket. A rajzokon látható különbségek azt sugallhatják, hogy a falusi környezetben a gyerekek inkább az egyéni jellemzőkre, a külső megjelenésre és a személyes stílusra helyezik a hangsúlyt.

10. Az egyes alakoknál produkált vonalvezetés közötti különbségek.

A városi iskolában tanuló diákok által alkotott rajzok esetében megfigyelhető, hogy az egyes alakok vonalvezetése kevésbé dinamikus. A vonalak általában simábbak, jellemzőek a satírozott részek vagy a vonalak többszöri áthúzása, valamint a firkák. A falusi iskolában viszont a diákok által létrehozott rajzokban lendületesebb vonalvezetés figyelhető meg. Az egyes alakok vonalai általában egységesek és egyvonalasak. Az ilyen lendületes vonalvezetés a dinamikusabb és energikusabb hatást kelti a rajzokban, és azt mutatja, hogy a falusi diákok hajlamosak a szabadabb, folyékonyabb stílusra. Illetve a vizsgált adatok alapján nem mutatkozik szignifikáns különbség a fiúk és lányok között a

rajzolási stílus tekintetében. Megfigyelhető, hogy mind a lányok között, mind a fiúk között vannak olyanok, akik satíroznak, többször áthúzzák a vonalakat, vagy akár „firkálnak” is. Ugyanakkor a lányok között is találhatunk olyanokat, akik egyvonalas rendszerben dolgoznak, míg a fiúk között akadhat olyan, aki apróbb „firka” jellegű elemeket hoz létre a rajzban. Ezek az egyéni különbségek azt mutatják, hogy a rajzolási stílus inkább az egyedi preferenciákhoz és kreatív megnyilvánuláshoz kapcsolódik, semmint nemek közötti jelentős különbséghez. Az egyes diákok egyéni képességei, érdeklődése és kreatív kifejező-készsége alapján alakul ki a rajzolási technika és stílus.

11. Az egyes figurák arckifejezése:

A felvett minta alapján a városi iskolában tanuló diákok 92%-a rajzolt családtagjainak arcot. Ezen diákok esetében azonban figyelemre méltó, hogy minden egyes ábrázolt arc – mosolygó és boldog kifejezést tükröz. A falusi iskolában tanuló diákoknál viszont mindenki rajzolt arcot, és mindegyikük mosolygó arckifejezést ábrázolt. Ez arra utalhat, hogy a falusi közösségben erős normák és elvárások vannak a családi kapcsolatok és az öröm kifejezése terén. Emellett a diákok lelki állapota és az adott feladat élménye is fontos tényező lehet. A rajzolás lehetősége örömet és elégedettséget okozhatott a tanulóknak, és ez a pozitív hangulat: hatással lehetett az általuk ábrázolt mosolygó arcokra. A pozitív élmények és a feladat élvezete szintén motiváló tényező lehetett, amely hozzájárulhatott az eredményekhez. Ezek a szempontok fontosak, mert az érzelmi állapot, a motiváció és a környezeti tényezők mind befolyásolhatják a diákok viselkedését és teljesítményét.

12. A figurák ruházata:

13. ábra: Falusi iskola tanulójának rajza (10 éves fiú)
(saját forrás, 2023)

14. ábra: Városi iskola tanulójának rajza (10 éves fiú)
(saját forrás, 2023)

A felvett minták alapján megfigyelhető, hogy a falusi iskolákban tanuló diákok által rajzolt családtagok ruházata színesebb, kidolgozottabb és mintásabb, mint a városi iskolában készült rajzoknál. Az ábrázolt ruhákban gyakran megtalálhatók élénk színek, mintázatok, csíkok vagy pöttyök. Ezek a részletek hozzájárulnak a ruházat részletgazdagságához és a megjelenésük élénkségéhez. A városi iskolákban tanuló diákok általában a grafit ceruzát részesítik előnyben, amikor rajzolnak. A rajzok gyakran satírozottak, amit finom árnyalatokkal és sötétebb tónusokkal töltöttek ki. Az ábrázolt családtagok ruhái egyszerűek: színtelenek vagy csak egyetlen színt használtak.

13. Mozdulatok:

Az rajzok alapján megállapítható, hogy mind a városi, mind a falusi iskolákban a tanulók rajzaiban nem számottevőek a mozdulatok. A családtagok ábrázolása során a diákok általában szemből fotózott képen tekintenek ránk, ahol a lábak egymás mellett helyezkedik el. Azonban észlelhető különbség a karok pozíciójában látható. A városi iskolában a tanulók általában a karjaikat a test mellett tartják, míg a falusi iskolában egy-egy családtagjaikon olyan mozdulatokat ábrázolnak, mint az integetés vagy a csipőre tett kéz, a karok az égbe vagy oldalra emelkednek.

14. Az alakon egyes testrészek váratlan hiánya, indokolatlan kicsinyítése, vagy felnagyítása:

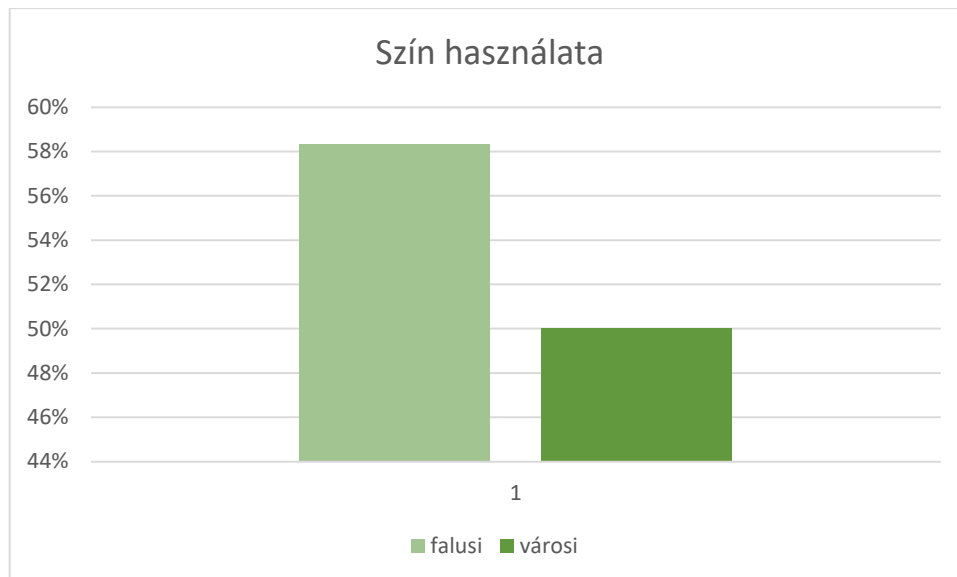
Az iskolák közötti összehasonlítás során nem figyelhető meg szembetűnő különbség az alakok testrészeinek megjelenítésében. Az ábrázolt családtagok szempontjából nincsenek jelentős eltérések az alakok arányainak, méreteinek vagy testrészeinek nagyságában. Ugyanakkor néhány esetben előfordulhat, hogy egyes rajzokon egy-egy családtag nagyobb méretű nyakkal vagy fejjel van ábrázolva. Ritkább esetben megfigyelhető, hogy a kézfej mérete kiemelkedik a rajzban. Ezek az esetek inkább egyedi kreatív megoldásoknak tekinthetők, és nem jellemzők az általános mintára. A gyerekek alkotói szabadságát és kreativitását tükrözik, és lehetnek eredménye a vizuális kifejezés személyes megközelítéseinek. Persze előfordulhat, hogy egyes esetekben a gyerekek rajzolás közben elveszítik a kontrollt a vonalak felett, és véletlenszerű, megszaladt vonalakat vagy firkákat hoznak létre. Ez gyakran a spontánitás és az alkotói folyamat része lehet, amikor a kéz mozgása követi a gondolatokat és érzelmeiket. Ezek a véletlenszerű rajznyomok hozzájárulhatnak a rajzok egyedi és személyes jellegéhez, és megmutathatják a gyerekek alkotói folyamatát. Ugyanazon aspektus további vizsgálatakor megfigyelhető, hogy a testrészek kicsinyítése is kevésbé jellemző, viszont azok elhagyása számottevőbb mértékben fordul elő. Az okok mélyebb pszichológiai elemzést igényelnének, amelyről korábban már említettem, hogy mivel nem kapcsolódik a témámhoz, így nem kívánom a részleteiben elemezni.

15. Díszítettség:

A városi iskola tanulóinak rajzai inkább nevezhető élményközpontúnak, és számos olyan elemet tartalmaznak, amelyek külön díszítik a lapot. Például láthatunk hőlégballonokat, helikoptereket, autókat vagy akár repülőgépekkel való utazást ábrázolva. Ezek az elemek hozzájárulnak a rajzok élvezetesebbé tételéhez és a diákok kreativitásának kifejezéséhez. Másrészt a falusi iskola tanulóinak rajzai a házak központúak, ami azt jelenti, hogy a házak és a lakókörnyezetük dominál a képeken. Azonban ezek a rajzok sokkal színesebbek és gazdagabb részletekkel rendelkeznek. A tanulók a kidolgozottabb részleteket helyezik a előnybe, például háziállatokat is ábrázolnak, amelyek hozzáadják a rajzokhoz a melegséget és a házi közösség érzetét. Ezek a rajzi stílusok és elemek tükrözik a két környezetben nevelkedő diákok különböző tapasztalatait

és élményeit. A városi iskola tanulói inkább a városi élet és az élményekből inspirálódnak, míg a falusi iskola tanulói a ház és a falusi környezetük központjában találják meg az ihletet.

16. Színezés:

15. ábra: Szín használata (saját forrás, 2023)

Az adatok alapján megállapítható, hogy mind a városi, mind a falusi iskolákban a tanulók használtak színeket a rajzaik elkészítésekor. A városi iskolában a tanulók közül a felmért minta szerint csak 50% alkalmazott színt, míg a falusi iskolában ez az arány 58% volt. A városi iskolában élénk színeket használtak, amelyek feltűnővé teszik a rajzokat. Például, használtak pirosat, kéket és sárgát, hogy a rajzok energikusnak tűnjenek. A falusi iskolában viszont inkább lágyabb, pasztellszíneket használtak. Tehát olyan halványabb árnyalatokat választottak, amelyek nyugodt és puhább hatást keltenek. Például használtak bézst, pasztell rózsaszínt és halványkékét, hogy a rajzok harmonikusnak tűnjenek. Emellett mind a városi, mind a falusi iskolákban a diákok 100%-ban használtak grafit ceruzát a rajzok készítésekor. Ez az eszköz lehetővé teszi a diákok számára a finom vonalak rajzolását és a részletes ábrázolást, valamint segít az árnyalatok és textúrák megjelenítésében. Ráadásul nyújt egy vázlatot, amely segíti őket a rajzolás folyamatában. A grafit ceruza sokoldalú eszköz a rajzoláshoz, és a diákoknak lehetőséget nyújt a saját kreativitásuk kifejezésére és stílusuk kialakítására.

17. Esetleg más elemek, például tárgyak ábrázolása, elhelyezése:

A városi iskola tanulói a családrajzokat általában élményközpontú háttérben helyezték el, és rajzaikban számos különleges elem található. Például, megjelenhetett a nap, amely sugaraival ragyog és a vidámságot szimbolizálja, valamint felhők, amelyek a szabadságot és álmokat jelenítik meg. A falusi iskola tanulói viszont inkább házközpontú háttérben helyezték el a családrajzokat, és rajzaikon más tárgyak és elemek is megjelennek. Például, gyakran ábrázolták a háziállatokat, amelyek a szeretet és a családi kötelékek szimbólumai lehetnek. Emellett megjelenhetett más környezeti elem is, például egy nagyobb fa, amely a természetet és az erőt szimbolizálhatja, egy hegy, amely a stabilitást és a kitartást jelképezheti, valamint virágok, amelyek a szépséget és a termékenységet tükrözhetik. Mindezek az elemek hozzájárulnak a rajzok sokszínűségéhez és gazdagságához, valamint lehetőséget adnak a diákoknak a környezetük és a természet ábrázolására is.

18. Lehagyott-e valakit a rajzról:

A felvett minták után a gyermekeket megkérdeztem, hogy kik hiányoznak a rajzaikról, vagy kik azok, akiket nem kívántak felrajzolni. Érdekes módon, mindkét iskolában volt egy-egy szembetűnő eset. A városi iskolában egy fiú tanuló elhagyta az önmaga ábrázolását a rajzán. Ahelyett, hogy magát ábrázolta volna, közölte, hogy a képen jelen van, de egy helikopterről köszön le a szüleinek. Ez a kreatív megközelítés arra utal, hogy a fiú szerepét a családban nem a hagyományos módon, hanem egyedi, fantáziadús módon kívánta kifejezni. A falusi iskolában pedig egy lány tanuló jelezte, hogy nem kívánja felrajzolni mostohatestvérét a lapjára. Elmesélte nekem, hogy nem tekinti a mostohatestvérét a család részének és egyszerűen csak nem kívánja bevonni őt a családrajzba. Ez a döntés személyes érzéseiből, viszonyából ered, és tükrözi az ő szemszögét és érzéseit a családi dinamikában. Fontos megérteni, hogy a gyerekek rajzai számos módon kifejezhetik érzéseiket, gondolataikat és tapasztalataikat. Az ilyen szokatlan vagy figyelemre méltó rajzelemek gyakran lehetnek mélyebb jelentéssel és üzenettel rendelkező kifejezések, amelyek segíthetnek megérteni a gyermek belső világát és érzelmi állapotát.

5. Összefoglaló

A két iskola tanulói közötti rajzok összehasonlítása alapján láthatóak alapvető különbségek. A falusi diákok által készített rajzok élénkebb színeket, ház központosú kompozíciót és az emberek hasonló méretű ábrázolását mutatják, hosszú lábakkal és rövid karokkal, általában a lap bal szélén helyezve önmagukat, jól megkülönböztethető családtagokkal, míg a városi diákok rajzai élményközpontúak, realiztikusabb testarányokkal és meghatározóbb szülői szereppel, egyszerűbb ruházattal és kisebb térközzel a családtagok között. A falusi iskolában korlátozott rajzeszközök állnak rendelkezésre, ami hatással lehet a gyerekek rajzkészségének fejlődésére. A városi iskola gazdagabb forrásokkal és lehetőségekkel rendelkezik. A kutatásom megerősíti azt a hipotézist, hogy a falusi iskolában tanuló gyermekek nagyobb lehetőségekkel rendelkeznek a természeti elemek közvetlen megfigyelésére, így rajzaik részletgazdagabbak és színesebbek a természet-, és emberábrázolás terén. A közvetlen tapasztalatok gazdagabb részleteket eredményeznek a rajzokban, és gyakran megfigyelhető, hogy az élőlények és a természeti környezet változatos színei és textúrái gazdagabb vizuális elemeket eredményeznek a rajzaikban. Ezzel szemben a városi iskolában tanuló gyermekek kevesebb lehetőséggel találkoznak a természeti elemekkel, ami a rajzaik részleteiben és a szín használatában is megjelenik. A kutatásom eredményei alapján megerősíthető, hogy a fiúk és lányok között jelentős készségkülönbségek tapasztalhatók a családrajzok elkészítése során. A fiúk általában egyszerűbb technikákat alkalmaznak, kevés színt használnak, míg a lányok részletesebb képeket alkotnak. A fiúk rajzai inkább a lényegre koncentrálnak, míg a lányoknál nagyobb figyelem fordul a részletekre és az érzelmi megjelenítésre. Ez a különbség a családtagok és a háttér ábrázolásában is megfigyelhető. A kutatás általában megerősíti a hipotéziseket, de vannak kivételek a gyerekek között. Az iskolák közötti különbségek nem jelentősek ebben a tekintetben, mind a falusi, mind a városi iskola hasonló mintázatot mutatnak.

6. Ábrajegyzék

1. ábra: Tanulók emberábrázolása testrészek szerint (saját forrás, 2023)	20
2. ábra: Feuer Mária rajzfejlődés - százalékos eloszlás (Feuer 2000, 98-102 és saját forrás, 2023)	21
3. ábra: Ruha ábrázolás (Feuer 2000, 98-102 és saját forrás, 2023)	22
4. ábra: Ujjak ábrázolása (Feuer 2000, 98-102 és saját forrás, 2023)	22
5. ábra: Haj ábrázolás (Feuer 2000, 98-102 és saját forrás, 2023)	23
6. ábra: Szemöldök, szempilla ábrázolása	23
7. ábra: Rajzfejlettségi görbe az átlag és a felvett minta összehasonlításában (Feuer 2000, 98-102 és saját forrás, 2023)	24
8. ábra: Rajzlap felületének kihasználtsága	25
9. ábra: Városi iskola tanulójának rajza (9 éves fiú) (saját forrás, 2023)	26
10. ábra: Falusi iskola tanulójának rajza (9 éves lány) (saját forrás, 2023)	26
11. ábra: Falusi iskola tanulójának rajza (10 éves lány) (saját forrás, 2023)	28
12. ábra: Városi iskola tanulójának rajza (9 éves fiú) (saját forrás, 2023)	28
13. ábra: Falusi iskola tanulójának rajza (9 éves fiú) (saját forrás, 2023)	28
14. ábra: Városi iskola tanulójának rajza (10 éves fiú) (saját forrás, 2023)	31
15. ábra: Szín használata (saját forrás, 2023)	33

7. Irodalomjegyzék

Bodóczky István (2002). A rajz, vizuális kultúra tantárgy helyzete és nevelési feladatai. [Internet]. Elérhető: < <https://epa.oszk.hu/00000/00035/00065/2002-11-hk-Bodoczky-Rajz.html> > [Megtekintve: 2023. 05. 08.]

Cutri, R. M., & Mian, S. (2018). Visual Arts Education and the Enhancement of Students' Emotional Intelligence. *Journal of Visual Arts Education*, 36(1), 68-80 p.

Favorido, Sophie (2021). 13.A vizuális nevelés mint komplex személyiségfejlesztés: szerepe és jelentősége az óvodáskorú gyermek megismerésében és képességeinek fejlesztésében. Az óvodáskorú gyermek vizualitásának fejlődése, fejlesztése, a gyermekrajz mint kommunikáció.[Internet]. Elérhető: < <https://quizlet.com/559228799/13a-vizualis-neveles-mint-komplex-szemelyisegfejlesztes-szerepe-es-jelentosege-az-ovodaskorugyermek-megismereseben-es-kepességeinek-fejleszteseben-az-ovodaskoru-gyermekvizualitasanak-fejlodes-e-f-flash-cards/> > [Megtekintve: 2023. 05. 08.]

Feuer Mária (2000): A gyermekrajzok fejlődéslélektana. Budapest, Akadémiai Kiadó, 87 p.; 100 p.; 98-102 p.

Hoboli Iskola (2022). Pedagógiai program, 5 p. [Internet]. Elérhető: < <http://www.hobolis-kola.hu/sites/default/files/tartalmi-kepek/pp2022.pdf> > [Megtekintve: 2023. 05. 08.]

Kárpáti Andrea (1995): Vizuális képességek fejlődése. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 12-16 p.; 354 p.

Kárpáti Andrea (2001): Firkák, formák, figurák – A vizuális nyelv fejlődése a kisgyermekkor-tól a serdülőkorig. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 7 p.; 17 p.; 18 p.; 79 p.; 87 p.

Kárpáti Andrea (2019a): A gyermekrajztól a fiatalok vizuális nyelvéig. Budapest, Akadémiai Kiadó, 165 p.; 165 p.

Kárpáti Andrea (2019b). A vizuális nyelv szerepe a korai iskolaelhagyás megelőzésében, 9 p. [Internet]. Elérhető: < http://vizualiskultura.elte.hu/sites/default/files/announcement/vizualis-kommunikacio-az-oktatasban_intera-1.pdf > [Megtekintve: 2023. 05. 08.]

Matthews, Kathryn T. és Felvégi Emese (2009). Vizuális nevelés a nagyvilágban: tények és trendek dióhéjban. [Internet]. Elérhető: < https://folyoiratok.oh.gov.hu/sites/default/files/article_attachments/upsz_200905_beliv_vagott_28.pdf > [Megtekintve: 2023. 05. 08.]

Nagy László (1905): Fejezetek a gyermekrajzok lélektanából. Budapest, Singer és Wolfner könyvkereskedése, 23-48 p. Elérhető online: < https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/32448/Nagy_Fejezetek_a_gyermekrajzok-copy.pdf > [Megtekintve: 2023. 05. 07.]

Szajli Claudia (2018). Rajzunkban a lelkünk – miről árulkodik a családrajz? [Internet]. Elérhető: < <https://mindsetpszichologia.hu/rajzunkban-a-lelkunk-mirol-arulkodik-a-csaladrajz> > [Megtekintve: 2023. 05. 08.]

The Art of Education (2021). Stages of Artistic Development. [Internet]. Elérhető: < <https://theartofeducation.edu/wp-content/uploads/2021/05/73.1StagesofArtisticDevelopment.pdf> > [Megtekintve: 2023. 05. 07.]

8. Mellékletek

8.1.Löwenfeld: Rajzfejlődés korszakai

Kor (Életév)	Korszak	Jellemzők	Pedagógiai elvek
1-3	Firkakorszak „Scribbling Stage”	<ul style="list-style-type: none"> - a nyomhagyás élményétől a kommunikáció öröméig - gazdag formai repertoár - a komponálás kezdetei - a forma az elsődleges, a szín másodlagos - ösztönös színpreferenciák 	<ul style="list-style-type: none"> - szabadalkotási lehetőségek biztosítása - sokféle eszköz és anyag - kevés, kontrasztos szín
4-6	Presematikus korszak „Preschematic Stage”	<ul style="list-style-type: none"> - változó tartalmú sémák - variálható, kombinálható saját alapjelek - médiumtól függő színhasználat - sajátos szimbolikus térábrázolás 	<ul style="list-style-type: none"> - érzéki élmények kifejezése - ábrázolás és játék összekapcsolása - fantasztikus témák
7-8	Sematikus korszak – A forma fogalmának elérése „Schematic Stage”	<ul style="list-style-type: none"> - stabil tartalmú geometrikus sémák - differenciált részletformák 	<ul style="list-style-type: none"> - saját sémakészlet sokoldalú használatát segítő mozgalmas témák, sorozatok - sok plasztika, tervezés, építés, tárgyalás - sztereotípiák megtörése: kombinálás
9-12	A realizmus hajnala – A banda korszaka „The drawing of realism – the gänge age”	<ul style="list-style-type: none"> - a kortársaktól tanul a legtöbbet - naturalizmus: az emberrajz kifejezi a kort, a nemet, a hangulatot - a kulturális környezet befolyásolja a típusokat 	<ul style="list-style-type: none"> - érzelemgazdag témák - nemi szerepek, társadalmi akciók ábrázolása - csoportmunka - a mindennapi életből vett tervező, tárgyaló, díszítő feladatok

		<ul style="list-style-type: none"> - tér- és színábrázolási konvenciók elsajátítása, kísérletezés - gyakran merev, túldíszített 	
--	--	---	--

Kor (Életév)	Korszak	Jellemzők	Pedagógiai elvek
12-14	<p>Az értelmezés kora: a pszeudonaturalista korszak</p> <p>„The age of Reasoning – The Pseudo-Naturalist Stage”</p>	<ul style="list-style-type: none"> - önkritikus, elégedetlen - az ábrázolás, mint érzelmelevezető szelep - erős törekvés a valósághűségre - háromdimenziós térábrázolás - árnyalatokban gazdag színkezelés - plasztikai és design képességek virágkora, rajzolás háttérbe szorul 	<ul style="list-style-type: none"> - életszerű, praktikus ismeretekkel motiválni - külön program kell a lányoknak és fiúknak, tehetségeseknek és átlagos képességűeknek - humor, geg, paródia fontos
14-17	<p>A döntések kora</p> <p>„The Period of Decision”</p>	<ul style="list-style-type: none"> - ügyességet nagyra értékeli, technikai érdeklődés - sokféle vizuális nyelvet akar megismerni - közvetlen önkifejezés helyett szimbólumok - vissza a gyermekkori vizuális nyelvhez - firka – graffitti - hullámzó teljesítmény, tehetségesek mélypontja - tervezés: önmaga „megalakítása” 	<ul style="list-style-type: none"> - modern stílusok formanyelvének megtanítása - sokoldalú képességfejlesztés (alkotói, befogadói egyenrangúan) - társművészetek bekapcsolása az alkotásba, interdiszciplináris befogadói élmények

Forrás: (theartofeducation.com, 2021)

8.2. Városi iskola rajzai:

(saját forrás, 2023)

8.3.Falusi iskola rajzai:

(saját forrás, 2023)

8.4.Lányok rajzai:

(saját forrás, 2023)

8.5. Fiúk rajzai:

(saját forrás, 2023)